

3.

„Őrült beszéd, örült beszéd: de van benne rendszer.”¹

Befogadó és koherenciaítélet

NAGY ANDREA

1. Az egyéni mentalizáció a jelértelmezésben

A szemiotikai textológia elméleti keretein belül és fogalmi apparátusára támaszkodva több tanulmány vizsgálta a szöveg összefüggéssíkjainak – a konnexió, a kohézió, a konstingencia és a koherencia – kapcsolatát elsősorban nem prototipikus, deviáló szövegek alapján (vö. Dobi 2010, 2012, 2013, Nagy 2012, Petőfi 2009). Ezek az elemzések – a textualitás különböző szempontú megközelítése ellenére – arra mutatnak rá egyöntetűen, hogy egy verbális produktum szövegsége független attól, hogy nyelvi megformáltságában hordoz-e grammatikai és lexiko-szemantikai összefüggést biztosító jegyeket. A szövegkoherencia egyedüli kritériumának ugyanis az tekinthető, hogy a befogadás során a szöveg által feltételezeten kifejezett tényállás-konfiguráció összefüggőnek bizonyul-e. Petőfi S. János (2009: 25) ezt a következőképpen fogalmazza meg: „[...] szövegnek nevezek minden olyan (verbális vagy verbális összetevőt is tartalmazó) nyelvi képződményt, amely egy adott vagy feltételezett kommunikációs helyzetben, egy adott vagy feltételezett funkciónak (intenciónak) eleget tevő, összefüggőnek és teljesnek² tekinthető *tényállás-konfigurációt* juttat kifejezésre összefüggő és teljes megformáltságúnak tekinthető *szövegmondat/szövegmondatlánc* formájában”.

Petőfi S. János koncepciójában tehát a szöveg szövegszerűségét, koherenciáját a szövegben feltételezhetően kifejezett összefüggő tényállás-együttesek, a *konstingenciarelációk* biztosítják, azokat pedig „[...] arra a világdarabra vonatkozó tudásunk alapján értelmezzük, amelyre feltételezésünk szerint az interpretálandó vehikulum utal” (Petőfi S. 2009: 32).

¹ Shakespeare: *Hamlet, dán királyfi*. II. szín, 2. jelenet. Ford. Arany János. URL: <http://mek.oszk.hu/00400/00486.htm> [2016.02.18.]

² A tényállás-konfiguráció teljességének kritériuma, az összefüggőség kritériumával ellentétben, nem tűnik a textualitás alapvető feltételének. Lásd Dobi Edit (2012: 108) erre vonatkozó megjegyzését: „[...] az összefüggőség kritériumát tartom valódi feltételnek a szövegszerűség megítélésében. A teljesség sérülése az elemi textualitásjegyeket kevésbé kérdőjelezi meg.”

A szemiotikai textológia ezzel úgy vonja be a jelhasználót a jelértelmezésbe, hogy egyenesen a szövegségnek ítéletesség legfőbb tényezőjévé teszi, hiszen a befogadás során, egy adott vagy feltételezett kommunikációs helyzetben az értelmző interpretátor az, aki mentális műveletek eredményeképpen ítéletet alkot egy adott vagy feltételezett kommunikációs szándéknak eleget tevő jelkomplexum szövegségéről. Ha a befogadó elméjében az adott vehikulum által feltételezeten kifejezett valóságdarabról létrejött kép egy olyan összefüggő tényállás-konfigurációt jelenít meg, amelyet vagy a valóságos világ, vagy egy lehetséges világ részeként el tud fogadni, a szöveget koherensnek tartja. „Ha nem, az adott konfigurációt (együttest) nem tarthatjuk konstringensnek, s ennek következtében az adott verbális képződményt nem tarthatjuk koherensnek, más szóval nem tarthatjuk szövegnek” (Petőfi S. 2009: 67).

Úgy tűnik tehát, hogy az egyéni mentalizáció szemiotikai textológiai jelértelmezésbe való bevonása megkerülhetetlenné teszi az interpretátor személyéhez köthető koherenciatényezők vizsgálatát a szövegkoherenciára vonatkozó kutatásokban. Jól ismert tapasztalati tény ugyanakkor, hogy egy adott verbális kommunikátumhoz az aktuális értelmző interpretátor személyétől függően többféle értelmzés, és ennek megfelelően eltérő koherenciaítéletek is rendelkeznek. Minden egyes befogadó esetében ugyanis sajátos, egyéni interpretációs folyamaton megy át az adott kommunikátum, azaz az értelmző interpretációnak csak egy része alapul interszjektív tudáson, a másik része a befogadó sajátos egyéni tudásán, „amely nagyon összetett (kulturális, történelmi, szocializációs, stb.) hatások eredményeként mint a mentális leképezést egyediesítő bázis tartható számon” (Dobi 2012: 109).

A befogadó személyéhez köthető potenciális koherenciatényezők vizsgálata így tehát egyszerre nyelvi és nem nyelvi jellegű, komplex befogadói tudás vizsgálatát jelenti. Az alábbiakban ezeknek a sokrétű tényezőknek az áttekintéséhez Jakobson (1972)³ nyelvi kommunikációs modellje alapján készült, a nyelvi kommunikációban bekövetkező félreértések potenciális tényezőit összefoglaló ábrának (Csúry Andrea 2008: 61) a ’hallgatóra’ vonatkozó részét veszem alapul. Egyrészt ugyanis a verbális produktumok nem-koherensnek ítéletének okai, meglátásom szerint, nagyfokú hasonlóságot mutatnak a nyelvi interakcióban bekövetkező félreértések okaival (lásd lejjebb a (2) példaszöveg elemzését): mindkét eset a szövegrepresentáció sajátos kudarcaként fogható fel, márpedig „a szöveg representációja során bármilyen elhajlás visszavezethető a kommunikációs helyzet tényezőinek vagy a közöttük lévő szerves kapcsolatoknak az elégtelenségére” (Dobi 2010: 183). Másrészt egy verbális kommunikátum nem-koherensnek minősítése legtöbbször a befogadó egyértelműen megnyilvánuló

³ Jakobson: Nyelvészet és poétika. In.: *Hang – Jel – Vers*, 229–276.

Befogadó és koherenciaitélet

reakciója, s mint ilyen, lényegesen informatívabb és könnyebben hozzáférhető adat a kutatás szempontjából, mint a befogadó által expliciten rendszerint nem minősített koherens szövegek halmaza.

A kizárólag a befogadóhoz kapcsolódó koherenciatényezőkre fókuszáló vizsgálatnál azonban – a félreértés-helyzettől eltérően – célszerű egy olyan kommunikációs helyzetet feltételeznünk, amelyben egyrészt a befogadó személyén kívül a kommunikáció minden egyéb összetevője ideálisnak tekinthető (így kizárhatók többek között a csatorna különböző zajaiból, vagy például a megnyilatkozó nyelvi-nyelvhasználati ismereteinek hiányából, esetleg mentális állapotából fakadó koherenciaproblémát okozó jelenségek), másrészt a verbális megnyilatkozás szövegszerűségét grammatikai és lexiko-szemantikai kötések támogatják. Az ideálisnak tekinthető kommunikációs helyzet és a prototipikusnak nevezhető szövegek ugyanis lehetővé teszik, hogy az egyazon szövegre vonatkozó eltérő koherenciaitéletek okait kizárólag a befogadó személyéhez köthető koherenciatényezőkből vizsgálhassuk. „Az egyéni mentalizáció témájában érdemes megvizsgálni olyan szövegeket is, amelyek a szövegszerűség vonatkozásában prototipikus szövegeknek tarthatók ugyan, a hozzájuk rendelhető szövegjelentés értelmezése azonban sajátos mentalizációs lehetőségeknek enged teret, ennél fogva ezek jelentése nem minden egyes értelmező számára azonos formában hozzáférhető” – mutat rá Dobi Edit (2012: 114) a prototipikus szövegek egyéni mentális leképezésének vizsgálatában rejlő lehetőségeire.

A fent leírt ideális kommunikációs helyzetet és prototipikus szöveget alapul véve tehát a következő tényezők elégtelensége/hiánya akadályozhatja a befogadót a verbális kommunikátum koherensnek minősítésében:

objektív tényezők	kognitív	<i>nyelvi ismeretek</i>	
		<i>nyelvhasználati ismeretek</i>	
		<i>enciklopédikus ismeretek</i>	
		<i>a világra vonatkozó/tapasztalati ismeretek</i>	
		<i>a beszédhelyzetre vonatkozó ismeretek</i>	a kontextusra
	a kontextusra		
	a megnyilatkozó személyére		
a megnyilatkozó valamennyi résztényezőjére			
	a befogadó önmagára vonatkozó		
fizikai	<i>érzékszervi tényezők, mentális állapot</i>		
szubjektív tényező	<i>szándék</i>		

Az értelmező interpretátort objektív és szubjektív tényezők egyaránt befolyásolhatják az adott kommunikátumra vonatkozó koherenciaítéletében: egyrészt valamilyen kognitív és fizikai predispozícióval vesz részt a kommunikációs helyzetben, ami objektív tényező, másrészt valamilyen szándékkal rendelkezik, ami szubjektív tényezőnek tekinthető. A jelértelmezés objektív kognitív tényezői igen sokrétűek. A befogadó nyelvi, nyelvhasználati, enciklopédikus és a világra vonatkozó ismeretei csakúgy, mint az adott beszédhelyzetre (azon belül is a kontextusra, a kontextusra, a kommunikátum alkotójára, annak különböző ismereteire, és akár önmagára) vonatkozó tudása szerepet játszik az adott kommunikátumra vonatkozó koherenciaítéletében. A befogadó érzékszervi és mentális állapota pedig objektív fizikai tényezőnek tartható.

2. Egy szöveg – több koherenciaítélet

Az aktuális interpretátorok ezen sokrétű egyéni adottságainak bármelyik összetevőjéből fakadhat eltérő mentalizációs folyamat, és végeredményben eltérő koherenciaítélet egyazon kommunikátum esetében is. Ennek illusztrálására néhány irodalmi szövegrészlet szolgál az alábbiakban. Az irodalmi mű ugyanis több szempontból ideális terep az egy szöveghez rendelhető különböző mentális leképezések vizsgálatára.

Egyrészt az irodalmi szöveg jelentése nem csupán az első fokú interpretáció, azaz az értelmi, a referenciális és a kommunikatív jelentéskomponensei révén létrehozott jelentéséből áll, hanem az első fokon interpretált vehikulum bizonyos relevánsnak tartott elemeit absztrakt szintre emelve, egy lehetséges hiperonim szöveg létrehozásával a befogadó a szöveg másodfokú jelentését is megalkotja.⁴ A másodfokú értelmező interpretáció azonban egy alapvetően intuitív folyamat, aminek következtében interpretátoronként nagyon eltérő eredményt adhat. Petőfi S. János (2004: 169) ezt a következőképpen fogalmazza meg: „[...] azzal is tisztában kell lennünk, hogy egy másodfokú interpretáció végrehajtása nem rejtvényfejtéssel vagy egy titkos kód megfejtésével analóg művelet. Különféle – racionálisan nem mindig megmagyarázható – indítékoktól követve rendelünk a másodfokon interpretálandó vehikulum bizonyos elemeihez 'absztrakt megfelelőket' és hagyunk figyelmen kívül másokat, mint ahogy ugyancsak különféle indítékoktól követve rendelünk az 'absztrakt megfelelőkhöz' azokat 'konkretizálni hivatott' elemeket. Ezzel a 'kettős nyitottságú tényezővel' magyarázható, hogy egy adott vehikulumhoz sokféle másodfokú interpretáció rendelhető, az intuitíve is azonnal nyilvánvalókkal kezdve a nagymértékben idioszinkratikusokig”.

⁴ A hiperonim szöveg fogalmáról lásd bővebben Petőfi 2004: 169.

Befogadó és koherenciaitélet

Másrészt az irodalmi szöveg, a kétfokú interpretációs lehetőségen túl, az értelmező interpretátort tekintve is kettős lehetőséget rejt: a szöveg koherenciáját gyakran nemcsak a szöveg valós világbeli befogadója minősíti, hanem az adott szövegvilágon belüli interpretátora(i) is. Mivel ez utóbbi(ak) véleménye egy másik szereplő megnyilatkozásának koherens voltáról explicit módon legtöbbször drámaszövegekben nyilvánul meg, ugyanakkor egy drámaszöveg szükség-szerűen feltételez valós világbeli befogadókat is, az eltérő befogadói koherenciaitélet néhány esetét drámaszöveg-részletekkel illusztráljuk.

Színpadai műveknél talán az egyik leggyakoribb eset, amikor az adott szövegvilágbeli *A* személy megnyilatkozását a szintén szövegvilágbeli *B* befogadó nem tartja koherensnek, a valós világbeli *C* befogadó azonban igen ($[A^{abc} - B^?] - C^{abc}$). Ennek egyik híres példája Hamlet és Polonius párbeszéde Shakespeare *Hamlet, dán királyfi*⁵ című művében.

(1) POLONIUS

(...) Mi az, amit olvas, főséges úr?

HAMLET

Szó, szó, szó.

POLONIUS

De a veleje?

HAMLET

Kinek a veleje?

POLONIUS

No, annak, amit olvas főséged.

HAMLET

Rágalom, uram; mert ni, mit mond itt a csúfolódó gaz kópé: hogy öregembernek ősz a szakálla, ráncos az orcája; szeméből sűrű gyanta szivárog és szilvafa-enyő; amellet bőséges észfogyatéka és erősen gyenge ágyéka van; mely dolgokat, uram, bár magam is rettentően és roppantul meghiszek, mégis úgy tartom, nem becsület így papírra tenni: mert lám, maga is, uram, akkor lenne olyan öreg, mint én, ha visszafelé haladhatna, rák módra.

POLONIUS

Őrült beszéd, örült beszéd: de van benne rendszer.

Hamlet, aki tudja, hogy Claudius király, apja gyilkosának megbízásából kémkednek utána, és akár élete is veszélyben lehet, ha megsejtik nyomozását és

⁵ Shakespeare: *Hamlet, dán királyfi*. II. szín, 2. jelenet. Ford. Arany János. URL: <http://mek.oszk.hu/00400/00486.htm>, [2016.02.18.]

bosszútervét, maszkot ölt, ami mögé biztonságosan elrejtőzhet: örültnek tetteti magát, így időt nyer, s egyúttal sérthetlenségét is biztosítja. A fenti párbeszédben Hamlet hosszabb megnyilatkozására vonatkozóan a befogadói koherencia-ítélet pedig épp ezen, az 'örültség, mint maszk' tudásának tényén fordul meg.

Poloniusnak ugyanis, mint szövegvilágon belüli *B* befogadónak hiányosak az ismeretei a beszédhelyzetre vonatkozóan: egyrészt téves elképzelése van a kontextusról, hiszen azt gondolja, Hamlet nem tudja, milyen céllal kezdeményez kommunikációt vele (azaz, hogy Hamlet örültségének okát szeretné kipuhatólni), másrészt magára a megnyilatkozó személyére, Hamletre vonatkozóan sincsenek releváns információi (azaz nem ismeri sem Hamlet szándékát, sem örültségének színlelt voltát). Ebből a befogadói aspektusból nézve Hamlet megnyilatkozásának nyelvi szövete grammatikai-szemantikai síkon jólformált ugyan (az egyformán az 'idős ember' jelentésmezőbe tartozó szavak és a szabályos morfoszintaktikai kötések mellett a szövegmondatok logikai kötését rendre mezoszintű szövegkapcsoló elemek is strukturálják), mégsem tűnik koherensnek, hiszen *B* az általa feltételezett kommunikációs helyzetben és a fenti hiányos ismereteiből kifolyóan a nyelvi sík elemeihez nem képes összefüggő tényállás-konfigurációt rendelni. Hamlet megnyilatkozása tehát számára konnex és kohezív, de nem konstringens, amit jól tükröz reakciója, az Arany János fordításában szállóigévé vált mondat: „Örült beszéd, örült beszéd: de van benne rendszer”.

Ezzel szemben a valós világbeli *C* befogadó, külső, „mindentudó” nézőként birtokában van mind a kontextusra, mind a közlő személyére és szándékára vonatkozó ismereteknek, s ezáltal képes a megnyilatkozás nyelvi síkjához konstringens tényállás-együttest rendelni. Felismeri Hamlet szövegében a kimondott és a kimondatlan gondolattal való játékot, és megérti, hogy Hamlet egy elképzelt személy szavainak tulajdonítva mondja Polonius szemébe azt, amit látszólag elítél, de amit Polonius távozása után már nyíltan is kijelenthet: „Unalmas vén bolondjai”.

Az előző példa egy változatának tekinthető az a szintén gyakori eset is, amikor – párbeszédről lévén szó – nemcsak a szövegvilágbeli *B* befogadó nem tartja koherensnek a szövegvilágbeli *A* személy megnyilatkozását, hanem *A* sem *B* megnyilatkozását, míg a valós világbeli *C* befogadó mindkettejük szövegét koherensnek tartja ($[A^{abc} - B^?; B^{def} - A^?]$ – $C^{abc,def}$). Ezt a helyzetet illusztrálja a (2) példa, Shakespeare *Tévedések vígjátéka*⁶ című darabjának egy részlete.

(2) (*Jön Efez. Dromio*)
 SZIR. ANTIPHOLUS
 Itt jön születésem naptári mása.

⁶ Shakespeare: *Tévedések vígjátéka*. I. felvonás, 2. szín. Ford. Nádasdy Ádám, 31–32.

Mi van? Hogyhogy itt vagy ilyen hamar?

EFEZ. DROMIO

Ilyen hamar? Inkább iszonyú későn!

Megég a kappan, szétsül a malac;
az óra már tizenkettőt ütött;
az asszonyom meg a képemre egyet;
felforrt a vére, mert kihűlt a hús;
a hús kihűlt, mert ön nem jön haza;
nem jön haza, mert nincs étvágya már;
nincs étvágya, mert böjt helyett evett;
de mi, akik gyakorta böjtölünk,
ma kegyed vétkéért vezekelünk.

SZIR. ANTIPHOLUS

Elég a szövegből; mondd, szolga úr,
hol az a pénz, amit kezedbe adtam?

EFEZ. DROMIO

A hat krajcár? Amit szerdán adott,
hogy úrnőm lószerszámát kifizessem?
A nyergesnek odadtam, becsülettel.

SZIR. ANTIPHOLUS

Most igazán nincs viccelődni kedvem;
felelj, ne csűrj-csavarj: hol van a pénz?
Idegenek vagyunk itt – hogy merészelsz
másokra bízni ilyen összeget?!

(...)

SZIR. ANTIPHOLUS

Mit művelsz?! A szemembe csúfolódsz,
hiába tiltom? Úgy? Nesze, cseléd! (*Verni kezdi.*)

Shakespeare komédiája egy klasszikus quiproquo helyzetre épül: a szirakúzai Antipholus és szolgája Dromio, illetve rég elvesztett, s így nem ismert iker-testvéreik, efezoszi Antipholus és szolgája Dromio összecserélődnek, ami szám-talan félreértést és mulatságos bonyadalmat okoz.

Példánkban szirakúzai Antipholus, a szövegvilág *A* közlője/befogadója és efezoszi Dromio, a szövegvilág *B* közlője/befogadója közötti kommunikáció kudarcának vagyunk tanúi. Annak ellenére, hogy megnyilatkozásaik mind grammatikailag, mind lexiko-szemantikailag jólformáltak és összefüggők, a kommunikációjuk nem sikeres, mert nem tartják egymás megnyilatkozásait koherensnek. A koherencia hiánya elsősorban arra vezethető vissza, hogy a másik személyére vonatkozóan egyik szereplő sem adekvát tudással vesz részt a kommu-

nikációban, s ennek következtében téves hiedelemmel rendelkeznek a másik szándékára, és végső soron az egész kontextusra vonatkozóan is. Annak ellenére tehát, hogy az elhangzó megnyilatkozások nyelvi szövete kifogástalan, sem *A*, sem *B* nem képes az általa feltételezett kommunikációs helyzetben a szövegvilág valósága részeként konstringensnek tartható tényállásokat hozzárendelni.

Ezzel szemben a valós világbeli *C* befogadó, aki ebben az esetben is „mindentudó” nézője a darabnak, a kommunikációs helyzet minden szereplőjéről és minden tényezőjéről pontos információkkal rendelkezik. Így természetesen nem okoz számára nehézséget az elhangzó mondatláncokhoz összefüggő tényállást rendelnie, ennél fogva koherensnek tartja *A* és *B* megnyilatkozásait. Emellett – s ez számára a vígjáték legszórakoztatóbb eleme – azt is tudja, melyek azok a kommunikációs tényezők, amelyek miatt *A* és *B* kölcsönösen nem tartja koherensnek egymás megnyilatkozásait, és amelyek miatt a kommunikációjuk kisiklik. Azt mondhatjuk tehát, hogy a darab komikumának fő forrása a befogadók eltérő koherenciaitéletében rejlik.

A következő példában, Csehov *Sirály*⁷ című darabjának részletében a szövegvilágon belüli *A* megnyilatkozásának koherens voltát több szövegvilágbeli és feltételezhetően több valós világbeli befogadó minősíti eltérően ($[A^{abc} - B_1^?; B_2^{abc}] - C_1^?; C_2^{abc}$). A vizsgált szövegrészlet ugyanis színdarab a színdarabban, amelynek több szövegvilágbeli nézője van, akiket egyúttal a valós világbeli befogadók tükörképeinek is tekinthetünk. A szövegvilág *A* megnyilatkozójának pedig ebben a sajátos kommunikációs helyzetben nem a szöveg előadóját, Nyinát kell tartanunk, hanem a szöveg alkotóját, a szövegvilágbeli fiatal drámaíró Trepljovot. A szövegvilág befogadói is természetesen neki címzik a megnyilatkozásának textualitására vonatkozó kritikáikat.

- (3) *Felgördül a függöny, kilátás nyílik a tóra; a hold a látóhatár fölött, képe a vízben tükröződik; egy nagy kövön Nyina Zarecsnaja ül talpig fehérben*
NYINA

Emberek, oroszlanok, sasok és foglyok, agancsos szarvasok, libák, pókók és vizek lakói: néma halak, tengeri csillagok és mindazok, amiket szemmel nem lehetett látni – egyszóval minden élet, minden élet, minden élet befejezte szomorú körforgását és kihunyt... Évszázadok ezrei óta egyetlen élőlényt sem hord már a hátán a föld, és ez a szegény hold hiába gyűjtja meg mécesét. A darvak nem ébrednek már nagy krúgatással a réten, a cserebogár sem zúg a hársligetekben. Hideg van, hideg, hideg. Üres minden, üres, üres. És szörnyű, szörnyű, szörnyű. (*Szünet*) Az élőlények teste mind eltűnt a porban, és az örök anyag kővé, vízzé, felhővé változtatta őket, a lelkük pedig mind-mind egygé olvadt. A közös világlélek - én va-

⁷ Csehov: *Sirály*. Első felvonás. Ford. Makai Imre. URL: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepsirod/kulfoldi/csehov/siraly/siraly.htm>, [2016.02.18.]

Befogadó és koherenciaítélet

gyok... én Énbennem van Nagy Sándor lelke, a Caesaré is, a Shakespeare-é is, a Napóleoné is, az utolsó piócáé is. Bennem az emberek tudata egyé olvadt az állatok ösztöneivel, és mindenre emlékszem, mindenre, mindenre, és önmagamban újra átélek minden egyes életet.

Lidércfények tűnnek fel

[...]

ARKAGYINA

„[...] ezt a dekadens kotyvalékot hallgattatja velünk”

[...]

TRIGORIN

Egy szót sem értettem belőle.

[...]

DORN

(egyedül) Nem tudom, lehet, hogy nem értek hozzá, vagy megőrültem, de ez a darab tetszik nekem. Van benne valami.

[...]

Témád kétségkívül absztrakt, mert az elvont gondolatok világából választottad. Ez így helyes: egy műalkotásnak mindig valamilyen nagy gondolatot kell kifejeznie. Csak az a szép, ami komoly.

A Nyina által előadott monológ grammatikai és lexiko-szemantikai szempontból jólformált és összefüggő szövegnek minősül: az elpusztult világ közepén elmélkedő ént és az egyedül általa őrzött emlékeket kifejező nyelvi elemek a nyelvi jelentés síkjain értelmi folytonosságot, összefüggőséget alakítanak ki. A monológ szövegségét minősítő három szövegvilágbeli szereplő, Arkagyina, Trigorin és Dorn mégsem egyformán ítélik azt meg: az első kettő nem tartja koherensnek, míg ez utóbbi igen. Ez az eltérő befogadói koherenciaítélet azonban valószínűleg nemcsak a szövegvilág befogadóira lehet jellemző, hanem a valós világ befogadóira is, ugyanis – nézetünk szerint – mindkét esetben ugyanazok a tényezők játszanak szerepet a koherenciaminősítések különbözőségében.

Egyrészt származhat eltérő koherenciaítélet már csupán abból a tényezőből is, hogy az egyes befogadók mind a szövegvilágban, mind a valós világban milyen szándékkal vesznek részt a színházi kommunikációs helyzetben, s az elhangzó szöveg mennyiben felel meg ennek az elvárásnak. Így például kereshetik a könnyed szórakozást, mint Arkagyina, Trepljov anyja: „Ő maga figyelmeztetett, hogy ez tréfa, és én úgy is fogadtam a darabját, mint tréfát”, vagy a filozófiai mélységeket, komoly gondolatokat, mint Dorn, az orvos: „egy műalkotásnak mindig valamilyen nagy gondolatot kell kifejeznie. Csak az a szép, ami komoly”.

Másrészt fontos koherenciatényező lehet ebben az esetben a befogadó enciklopedikus ismereteinek megléte vagy éppen hiánya. A monológ ugyanis erősen reflektál

a Bibliára, a biblikus nyelvre és viláértelmezésre. A monológot indító felsorolás a *Jelenések könyvét* idézi („Az első élőlény oroszlánhoz, a második bikához volt hasonló, a harmadik élőlénynek olyan arca volt, mint egy embernek, a negyedik élőlény pedig repülő sashoz hasonlított.” *Jelenések könyve* 4,7), míg az elpusztult világ megjelenítése a teremtés kezdetének képét idézi a *Teremtés könyvéből* („A föld még kietlen és puszta volt, a mélység fölött sötétség volt, de Isten Lelke lebegett a vizek fölött.” Mózes 1,2). A befogadó, a valós világbeli csakúgy, mint a szövegvilágbeli akkor ítéli nagyobb eséllyel koherensnek az elhangzó monológot, ha mozgósítani tudja a Bibliára vonatkozó és általában a Bibliához kapcsolódó irodalmi-kulturális enciklopédikus ismereteit. Ebben az esetben a nyelvi sík által utalt tényállásokat összefüggőnek és egy lehetséges világ részének tudja elfogadni.

Emellett, mivel az elhangzó monológot mint irodalmi alkotást kell értelmezni, eltérő koherenciaítéletek születhetnek a monológ lehetséges másodfokú interpretációjai szerint is. A másodfokú jelentés megalkotása ugyanis egyrészt egy absztrakt, nem mindig racionális indítékoktól vezérelt, ’kettős nyitottságú’ (Petőfi S. János 2004: 169) művelet. Másrészt „egy adott vehikulumhoz általában egynél több első fokú interpretáció rendelhető. [...] A kiválasztott első fokú interpretáció felhasználásával általában egynél több hiperonim szöveg hozható létre. [...] A kiválasztott hiperonim szöveg felhasználásával általában egynél több (az adott vehikulumhoz rendelhető) konkrét másodfokú interpretáció hozható létre” (Petőfi S. János 2004: 95). Mindez az egyéni mentalizációban nagy eltéréseket, és sokféle másodfokú interpretációt eredményez.

A másodfokú interpretáció tehát komplex, absztrakt mentális műveletek végrehajtását jelenti, amire tapasztalataink szerint nem minden befogadó egyformán képes vagy hajlandó, így például a *Sirály* szövegvilágának befogadói közül Arkagyina és Trigorin sem. Ők az első fokú interpretáció keretében próbálnak a vehikulumhoz rendelni egy tényállás-konfigurációt, amely feltételezésük szerint a vehikulumban betű szerint kifejezésre jut. Ez pedig a figuratív értelmével interpretálható, szimbolikus szöveg esetében természetesen kudarccal jár, azaz számukra nem minősül koherensnek a szöveg. Az a befogadó azonban, mint a szövegvilágbeli Dorn, aki képes/hajlandó az irodalmi mű befogadásához szükséges nagyobb tudati tartalékokat mozgósítani, és elvégezni az absztrakt másodfokú interpretáció mentális műveleteit, valószínűleg eleve egy összefüggő valóságvonatkozást rendel az elhangzó szöveghez, amely így szükségszerűen konstruens, s ezáltal koherens lesz számára.

3. Összegzés

A fenti példák elemzése felveti azt a kérdést, hogy a koherencia a szöveg objektív, inherens tulajdonságának tekinthető-e. Amikor ugyanis a koherencia fogal-

Befogadó és koherenciaitélet

mát próbáljuk megragadni, egy sajátos kettősségbe ütközünk. Egyrészt magától értetődőnek tűnik, hogy a szövegség fogalmától a koherencia fogalma elválaszthatatlan, hiszen egy kommunikátum akkor nevezhető 'szövegnek', ha koherens. Ebben az értelemben a koherencia nyilvánvalóan a szöveg objektív tulajdonsága. Másrészt azonban, mint a példaelemzések mutatták, nem beszélhetünk a befogadótól függetlenül, objektíven létező koherens szövegekről, hiszen a koherencia egy olyan pragmatikai természetű tulajdonság, amelyet mindig az aktuális értelmező interpretátor tulajdonít az adott verbális kommunikátumnak. Ilyen értelemben tehát a koherencia a szöveg szubjektív tulajdonságának tekinthető.

A szemiotikai textológia a jelértelmezésben kitüntetett szerepet ad a befogadónak: az adott vehikulum nyelvi vetületéhez mindig az aktuális befogadó rendel egyéni mentális műveletek révén általa konstringensnek tartott valóságvonatkozást. Az egyéni interpretátor mentalizációjának bevonása a szövegség, a koherencia vizsgálatába azonban már átlépi a szigorúan vett nyelvészeti kutatás határait, amint erre Dobi Edit (2012: 109) is rámutat: „Az extenzió bevonása a szövegjelentés vizsgálatába új, tágabb alapra helyezi magát az interpretációt: a jelentésrepresentáció az interpretáció olyan körülményeivel is számol, amelyek a szövegelemzést kivezetik a nyelvtudománykeretein kívülre, és olyan területre terelik, ahol lehetőség nyílik a szövegjelentés többértű megközelítésére, a szubjektív tartalmak vizsgálatára, az egyéni mentalizáció figyelembevételére”. A további koherenciakutatásoknak valószínűleg ez mutatja a követendő irányát, hiszen ahogy Petőfi S. János hangsúlyozza (2004: 84), és az alábbi táblázatban szemlélteti is (2009: 11), a „szemiotikai textológiák, túl azon a funkción, amelyet a makrodiszciplínákban betöltenek [...], 'inter- (vagy multi-) diszciplínák' is, amennyiben felépítésük megkívánja, hogy figyelembe vegyék a filozófiai, szemiotikai, kommunikációelméleti, pszichológiai, szociológiai, stb. kutatások eredményeit”.

M-D Különböző kommunikátum-tartományok makrodiszciplínái A mindennapi, a tudományos, a jogi, a biblikus, az irodalmi stb. kommunikáció kommunikátumtartományának makrodiszciplínája		
Ny-D nyelvészeti diszciplínák	T-D textológiai diszciplínák	T-társD textológiai társdiszciplínák
verbális összetevővel is rendelkező multimediális kommunikátumok Ny-diszciplínái ===	verbális összetevővel is rendelkező multimediális kommunikátumok T-diszciplínái ===	verbális összetevővel is rendelkező multimediális kommunikátumok T-társdiszciplínái ===

Általános Ny-diszciplínák	Általános T-diszciplínák	Általános T-társdiszciplínák
-----	-----	-----
<p>Ny-diszciplínák: rendszenyelvészet, a rendszer elemei használatának nyelvészete, 'szöveg'-nyelvészeti, [metrika];</p>	<p>T-diszciplínák: diszciplínák, amelyek célja szövegek (részleges vagy teljes) formai és/vagy szemantikai architektonikájának elemzése és leírása;</p>	<p>T-társdiszciplínák: poétika [szövegtipológia], narratológia, RETORIKA, stilisztika, esztétika;</p>
<p>IdA-D Az interdiszciplináris alapozás diszciplínái filozófia, pszichológia, szemiotika, tudásszociológia, kommunikáció-elmélet, formális és empirikus metodológiák, adott esetben alkalmazandó diszciplína</p>		

Irodalomjegyzék

- Biblia. Istennek az Ószövetségben és Újszövetségben adott kijelentése.* Kiadja a Magyar Bibliatársulat megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest, 2010.
- CSÜRY A. 2008. A félreértés szövegalkotó forgatókönyvei. In: Dobi Edit (szerk.) *A forgatókönyv mint dinamikus szövegszervező erő. Officina Textologica 14.* Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 59–71.
- DOBI E. 2010. A szövegszerűtlenség reprezentálásának lehetőségeiről első közelítésben. In: Dobi Edit–Hoffmann István–Nyirkos István–Tóth Valéria (szerk.) *Magyar Nyelvjárások XLVIII.* Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 169–191.
- DOBI E. 2012. A szemiotikai textológiai jelértelmezés szerepe a szöveg jelentésreprezentációjában. In: Dobi Edit–Hoffmann István–Nyirkos István–Tóth Valéria (szerk.) *Magyar Nyelvjárások L.* Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 107–116.
- DOBI E. 2013. A nem tipikus szövegek jelentésreprezentációjának egy kérdéséről. In: Dobi Edit–Hoffmann István–Tóth Valéria (szerk.) *Magyar Nyelvjárások LI.* Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 169–177.

Befogadó és koherenciaitélet

- JAKOBSON, R. 1972. Nyelvészet és poétika. In: Fónagy Iván, Szépe György (szerk.) *Hang – Jel – Vers*. 2. bővített kiadás. Budapest: Gondolat Kiadó, 229–276.
- NAGY A. 2012. Szövegszerűtlenség a szövegszerűségben. (Szövegösszefüggés-hordozók nem prototipikus párbeszédű szövegben). In: Dobi Edit (szerk.) *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. (Diskusszió). Officina Textologica 17*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 25–56.
- PETŐFI S. J. 2004. *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szöveg szemléletbe*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- PETŐFI S. J. 2009. *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II. (Adalékok a verbális szövegek szövegösszefüggőség-hordozóinak vizsgálatához). Officina Textologica 15*. Debrecen: Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.

Források

- CSEHOV, A. P. : *Sirály*. Fordította Makai Imre. URL: <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/human/szepirod/kulfoldi/csehov/siraly/siraly.htm>, [2016.02.18.].
- SHAKESPEARE, W.: *Hamlet, dán királyfi*. Fordította Arany János. URL: <http://mek.oszk.hu/00400/00486.htm>, [2016.02.18.].
- SHAKESPEARE, W.: *Tévedések vígjátéka*. Fordította Nádasdy Ádám. Budapest: Magvető, 2001.

“Though this be madness, yet there is method in 't.” Interpreters and Judgements of Coherence

In the approach of textology, textual coherence is ensured via constringency relations which, in turn are interpreted by the given interpreter in terms of his/her knowledge about the world segment which, in his assumption, the vehiculum to be interpreted relates to. Thus, within the boundaries of semiotic textology, the individual mentalisation of the interpreter can be regarded as the most important factor of coherence evaluation. This makes examination of the factors of coherence related to the interpreting person inevitable in researches on text coherence. Accordingly, the first part of the study reviews those factors of communication which could prevent the interpreter from being able to evaluate the verbal product as coherent even in the case of an ideal communicative situation and of a text considered prototypical. The second part illustrates the triggering factors of the interpreters' various judgements of coherence in the case of the very same text via the analysis of concrete text samples.